

Hz. Ömer'in Kur'an'a Yaklaşımı

Dr. Gökhan ATMACA*

Özet

Hz. Ömer sahabe'nin önemli şahsiyetlerindedir. Kendisi Hz. Peygamber'in sohbetlerine katılmış ve vahyin inişine tanık olmuştur. Bu durum O'nun Kur'an'a bakışını önemli kılmaktadır. Bu bağlamda Hz. Ömer Kur'an'ı dinin birinci kaynağı görmüş, Kur'an'ın korunması için çalışmalar yapmış, Kur'an'ın her bir ayetini kendine muhatap edinmiş, ayetlerin hükümlerine tereddütsüz itaat etmiş ve yaşamının her boyutunda hayatına ayetlerden bir şeyler katmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ömer, Kur'an, sahabe, âyet, peygamber.

Abstract

Omar was one of the sahabe. He adjoined The Prophet's conversations and witnessed revelation. This position has made important his looks at Quran. He accepted The Quran in first context of religion, worked protecting of Quran text, accepted Quran verses himself interlocutor, obeyed verses.

Key Words: Omar, Quran, sahabe, verse, prophet.

Giriş

Sahâbenin Kur'an algısı ve tecrübesi sonraki dönem insanlar için önemli görülmüştür. Çünkü sahâbiler Kur'an'ın nüzul ortamına bizzat şahit olmuşlar, Hz. Peygamber'in ayetler hakkındaki beyanlarına ve uygulamalarına tanıklık etmişlerdir. Nitekim nüzul ortamı ve Hz. Peygamber'in gerek sözlü beyanları gerekse eylemleri Kur'an'ın anlaşılması hususunda önemlidir. Bu bağlamda, sahâbenin Kur'an karşısındaki konumlarının, söylemlerinin ve eylemlerinin bilinmesi önem arz etmektedir.

* Tes-İş Adapazarı Anadolu Lisesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni - Sakarya
atmacagokhan@hotmail.com

Hız. Ömer de sahâbenin önde gelenlerinden olup nüzul ortamında bulunmuş, Hız. Peygamber'e yakın olmuş ve O'nun (s.a.s.) eğitiminden geçmiştir. Ayrıca Resûlullah "Benden önceki ümmetlerin muhaddesleri vardı. Bu ümmetin içerisinde böyle birisi varsa O da Ömer'dir."¹, "Benden sonra nebi gelseydi, Ömer olurdu."², "Benden sonra hak, Ömer nerede ise ordadır."³ gibi hadisleriyle Hız. Ömer'i meth etmiş, böylelikle O'nda bulunan meziyetlere dikkat çekmiştir. Hız. Peygamber'in mazhariyetine nail olması hasebiyle Hız. Ömer'in Kur'an ile olan münasebetini tespit etmek istiyoruz.

A. Kaynaklık Değeri Bakımından Kur'an'a Bakışı

Hız. Peygamber, "Size öyle bir şey bırakıyorum ki ona sımsıkı sarıldığınız sürece sapıtmazsınız"⁴ buyurarak, Kur'an'ın kaynak olarak öncelenmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. İslam ilim geleneğinde bilginin kaynakları Kur'an, Sünnet, İcma, Kıyas şeklinde sıralanmakta olup, Kur'an kaynaklık bakımından en üst sırada olmuştur. Hız. Ömer de Müslüman olduktan sonra yaşamaının her safha-

¹ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahihu'l-Buhârî*, Çağrı Yayınları, İstanbul Dâru Sahnun, Tunus 1992, "Fedâilu's-sahâbe", 6; Müslim b. el-Haccâc, Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâburî (261/875), *Sahihü'l-Müslim*, Çağrı Yayınları, İstanbul, Dâru Sahnun, Tunus, 1992, "Fedâilu's-sahâbe", 23; İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî (354/965), *Sahihu İbn Hibban*, (Thk. Şuayb Arnaut), Beyrut 1414/1993, XV, 317; İbn Abdülber Nemerî, Ebû Ömer Cemaleddin Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî (463/1071), *el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, (Thk. Ali Muhammed Bicâvî), Mısır ts., III, 1147; Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *Târihü'l-Hulefâ*, (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhâmid), Beyrut 1989, s. 132; Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani (1250/1834), *İrşâdü'l-Fuhûl ilâ Tahkiki İlmi'l-Usûl*, (Thk. Ebû Musab Muhammed Bedrî), Beyrut 1992/1412, s. 416; İbn Âşur, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunûsî (1394/1973), *Tefsîrüt-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus 1997, XI, 101.

² Hâkim Nisâburî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi Muhammed (405/1014), *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, (Thk. Mustafa Abdülkadir Ata), Beyrut 1990/1411, III, 92; İbn Abdülber, a.g.e., III, 1147; Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin (606/1209), *Tefsîr-i Kebîr = Mefâtihü'l-Gayb*, y.y. 1997, VI, 115; Taberî, *Kitâbü'r-riyâzi'n-nâzire*, I, 207; Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Tezkiretü'l-Huffâz*, (Thk. Zekeriyâ Umeyrât), Beyrut 1998/1419, I, 11; Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *el-Fethü'l-Kebîr fî Zammî'z-Ziyâde ile'l-Câmilî's-Sagîr*, (Thk. Yûsuf en-Nebhani), Beyrut 1423, III, 43; Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 133.

³ Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, s. 135.

⁴ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim (235/849), *el-Kitâbü'l-Musannef fî'l-Ehâdis ve'l-Asar*, (Thk. Muhammed b. Abdullah el-Cem'a, Muhammed b. İbrâhim el-Lehuydân), yy. 2004, "Fedâil" 27, X, 239.

sında Kur'an'ı birincil kaynak olarak görmüştür. Hz. Ömer'in bu yönünü ortaya koyan hâdiselerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Fâtımâ bnt. Kays, Hz. Ömer'e gelerek kocasının kendisini üç talakla boşadığını ve Hz. Peygamber'in iddet süresince kendisi için ne eve,⁵ ne de nafakaya hükmetmediğine şahadette bulunmuştur. Böylelikle o Talak Süresi 1. âyette kadınlara tanınan hakkın aksini beyan eden bir hadisin varlığını iddia etmiştir. O'nun bu iddiasına Hz. Ömer: "Doğru mu yalan mı söylediğini (unutup unutmadığını) bilmediğimiz bir kadının sözü üzerine Allah'ın Kitabı'nı terk edemeyiz."⁶ ifadesiyle ve ardından "...Onlar zina gibi açık bir hayasızlık irtikâb etmedikçe siz onları evlerinizden çıkarmayın..."⁷ âyetini okumak suretiyle⁸ cevap vermiş ve Kur'an'ın hükümlerinin her şeyden önce geldiğini göstermiştir.⁹ Hz. Ömer'in Resûlullah'tan (s.a.s.) rivâyet edilen hadisleri iki şahitle birlikte kabul ettiği bilinen bir husustur.¹⁰ Hal böyle olunca şahidi bulunmayan ve yeni bir

⁵ Talak Süresi 1. âyete göre boşamadan sonra iddet bitinceye kadar kadın zinâ gibi bir suç işlemediği sürece kocasının evinde barınma hakkına sahiptir.

⁶ Müslim, "Talak", 46; Ebû Yûsuf, Yâkub b. İbrâhim b. Habib el-Ensârî el-Kûfî (182/798), *Kitâbu'l-Âsar*, Beyrut, ts., s. 131; Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (310/923), *Câmiü'l-Beyânî 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, (Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki), Kahire 2001/1422, XXIII, 63; Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed (385/995), *Sünenü'd-Dârekutnî*, (Thk. Abdullah Hâşim Yemânî Medenî), Beyrut 1966/1386, IV, 24; Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (671/1273), *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'an*, Mısır 1967, XVIII, 167-168; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, s. 268; Zürkânî, Muhammed Abdülazim (1953), *Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulumi'l-Kur'an*, Mısır ts., II, 143; İbn Âşur, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunûsî (1394/1973), *Tefsîrüt-Tefsîrüt-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus 1997, XXVIII, 303, 326. Taberîde "Dinimiz hususunda cevaz veremeyiz." şeklindedir.

⁷ Talak 65/1.

⁸ Müslim, "Talak", 46.

⁹ Hanefiler, Fatıma b. Kays'ın haberini (hadisini) Müstenker Haber olarak değerlendirmişlerdir. Müstenker Haber, selef zamanında ortaya çıkmakla birlikte, onlar tarafından reddedilen meçhul ravinin haberidir ve bu haber kabul edilmez. Kıyasa muhalif olduğu takdirde de onunla amel edilmez. Bkz. Buhârî, Alaüddin Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Abdülazîz (730/1330), *Keşfü'l-Esrâr 'alâ 'Usûli'l-Pezdevî*, (Thk. Abdullah Mahmut Muhammed Ömer), Beyrut 1997/1418, II, 566-567.

¹⁰ Ahmed Hasan, *İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi*, (Çev. Haluk Songur), İstanbul, 1999, s. 121. Hz. Ömer'in hadisleri kabul ederken şahit istediğini gösteren örnek için bkz. Müslim, "Âdâb", 37; Malik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyerî (179/795), *el-Muvatta*, İstanbul 1992/1413, "İsti'zân", 1; Şafîî, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas (204/820), *er-Risâle*, (Thk. Ahmet Şakir), Mısır 1940/1358, *er-Risâle*, I, 404-405; Nehhâs, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdî (338/950), *Meânî'l-Kur'an*, Mekke 1988/1408, IV, 518; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali (458/1066), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (Thk. Muhammed Abdulkadir Atâ), Mekke 1994-1414, VII, 97; Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim Nisâburî (427/1035), *el-Keşf ve'l-Beyân fî*

hükme delalet eden nakli kabul etmemesi tabiidir. Nitekim Hz. Ömer'in buradaki dayanağı "Ey Peygamber! Eşlerinizi boşayacağınız vakit onların iddetlerini dikkate alarak boşayın ve iddeti dikkatle sayın. Rabbiniz olan Allah'a karşı gelmekten sakının. Onlar zina gibi açık bir hayâsızlık irtikâb etmedikçe siz onları evlerinizden çıkarmayın. Kendileri de çıkıp gitmesinler. İşte bunlar Allah'ın hudutlarıdır. Kim Allah'ın hudutlarını çiğnerse hakikaten kendine zulmetmiş olur. Nerden bileceksin, bakarsın Allah bundan sonra yeni bir durum meydana getirir."¹¹ âyetidir. Âyet bir hakkı ifâ etmeyi emrederken, söz konusu kadının getirdiği haber bu hakkı kısıtlamaya yöneliktir. Sübüt-i kat'î olan bir nas varken sübut-i zannî bir habere itibar etmek ise mümkün değildir. Burada Hz. Ömer'in Kur'an'ı Hz. Peygamber'e atfedilen hadislerin değerlendirilmesinde bir ölçüt olarak aldığı da açıktır. Bazı kaynaklarda Fâtımâ bnt. Kays'ın sözlerine karşı Hz. Ömer'in "Hatırladığını veya unuttuğunu bilemediğimiz bir kadının sözüyle Rabbimizin Kitabı'nı ve Nebi'mizin Sünneti'ni terk edemeyiz." şeklindeki sözüne yönelik nakiller mevcuttur.¹² Bu nakiller aynı zamanda O'nun, Resûlullah'ın (s.a.s.) hadisleriyle âyetlerin çelişmeyeceği görüşünde olduğunu göstermektedir.

Hz. Ömer'in, Kur'an karşısındaki bu davranışı, Kur'an'ın her zaman ilk müracaat kaynağı olduğu inancını/anlayışını güçlendirmiştir. Mesela Hz. Peygamber'in Sünnet'lerini derlemek için ashâbın ileri gelenleriyle istişarede bulunmuş ve onların çoğunluğu da O'nun bu görüşünü benimsemişlerdir. Bir ay kadar düşündükten sonra bu fikrinden vazgeçmiş ve sebebini de "Bir kavim hatırladım. Onlar bir kitap yazdılar, onun üzerine eğildiler ve Allah'ın kitabını terk ettiler."¹³ şeklinde açıklamıştır. O'nun buradaki tavrı Kur'an'ın

Tefsiri'l-Kur'an=Tefsirü's-Sa'lebi, (Thk. Ebi Muhammed b. Âşur), Beyrut 2002-1422, VII, 85; Râzî, *a.g.e.*, VIII, 357; Kurtubî, *a.g.e.*, XII, 215; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 11, 12; Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, s. 457. Şafii, Hz. Ömer'in bu tavrını bazı olaylarda dâvânın sübütü için üçüncü şahidin gerektirebileceği veya râvînin tanınıp tanınmamasıyla ilgili olduğunu söyler. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den şahit istemesini ise, tedbir sebebiyle açıklar. Bkz. Şafii, *er-Risâle*, I, 402-404. Ayrıca Hz. Ömer'in "Her kim bir hadis işitir de onu işittiği gibi naklederse, o kişi kurtulmuş olur." dediği nakledilmiştir. Bu nakilde Hz. Ömer'in hadis rivâyeti hususundaki hassasiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, I, 413.

¹¹ Talak 65/1.

¹² Söz konusu nakiller için bkz. İbn Hibban, *a.g.e.*, X, 63; Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî (370/981), *Ahkâmu'l-Kur'an*, (Thk. Abdusselam Muhammed Ali Şahin), Beyrut 1994/1415, III, 615; Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, s. 269.

¹³ İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri (230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Haz. Dr. İhsan Abbas), Beyrut 1985/1405, III, 287; Belâzürî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir (279/892), *Ensâbü'l-Eşraf*, (Thk. Riyad

kaynak bakımından öncelenmesiyle ilgilidir. Bu hassasiyeti o dönem için geçerli ve önemlidir. Çünkü İslam coğrafyası hızla genişlemekte ve İslam'a yeni girenler olmaktadır. Bu şahıslar henüz Kur'an ve Sünnet hakkında yeterli bilgi sahibi değillerdir. Dolayısıyla Sünnet'i ihtiva eden bir kitabın ortada olması onlar için Kur'an ve Sünnet arasındaki bağı iyi kavrayamamalarına sebep olabilecek ve genel anlamda Kur'an'ın Sünnet'e önceliğinin kavranması hususunda sıkıntılar yaşanabilecekti. Dolayısıyla O, durumu bu yönleriyle değerlendirmiş ve Sünnet'leri derleme işinden vazgeçmiştir.

Hiz. Ömer toplumda Kur'an'ın öneminin kavranması hususunda oldukça dikkatli davranmıştır. Mesela Kurezâ b. Ka'b ve arkadaşları Irak'a gitmek için yola çıktıklarında bir süre onlara eşlik etmiş ve şunları söylemiştir: "Sizin varacağınız bölgenin halkı arı uğultusu gibi Kur'an okurlar. Onları hadislerle meşgul ederek Kur'an okumaktan alıkoymayınız. Kur'an'ı iyi okuyunuz ve Resûlullah'tan hadis naklini azaltınız. Bu konuda ben sizinle beraberim."¹⁴ Bu sözleriyle O, insanların öncelikle Kur'an'ı iyice kavramalarına öncelik verdiğini göstermiştir.

Hiz. Ömer meseleleri hükme bağlarken de öncelikle Kur'an'ın esas alınmasını istemiştir. Valilerinden Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye (v. 42/663) yazdığı bir mektuptaki: "Kur'an ve Hadis'te bulamadığın hususları benzerlerine kıyas ederek hükmet!"¹⁵ ifadeleri ve ayrıca kadılarından Kadı Şurayh'a (v. 79/698) yazdığı mektuptaki: "Sana bir adam hükmü Kur'an'da olan bir mesele getirirse Kur'an'a göre hükmet! Adama iltifat etme! Getirilen husus Kur'an'da yoksa Sün-

Zirikli, Süheyl Zekkâr), Beyrut 1996/1417, X, 338. Muhammed Mustafa el-A'zamî bu rivâyetin mürsel olduğunu ve Hiz. Ömer'in Kur'an nüshalarının henüz çoğaltılmadığı bir dönemde böyle bir girişimde bulunmasının mümkün olmadığını söyler. Bkz. Muhammed Mustafa A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, (Çev. Hulûsi Yavuz), İstanbul ts., s. 55. Kanaatimizce Kur'an'ın çoğaltılmış olmaması Hiz. Ömer'in böyle bir girişimde bulunmasına mâni değildir. Çünkü Kur'an en azından sahifelerde yazılı bulunmaktadır ve ayrıca cem edilmiş bir halde bir nüshası da mevcuttur. Ancak hadisler Hiz. Peygamber hayattayken de sonra da henüz düzenli ve tam olarak kayıt altına alınmamıştır. Dolayısıyla Hiz. Ömer'in hadisleri kayıt altına almak istemiş olması muhtemeldir.

¹⁴ İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvinî (273/887), *Sünenü İbn Mâce*, İstanbul 1992/1413, "Mukaddime", 3; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 12.

¹⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 172; İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed (808/1406), *Mukaddime*, (Çev. Zâkir Kadiri Ugan), Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, I, 562; Muhammed Ziya, *Ömer İbnu'l-Hattâb*, Beyrut 1991, s. 71. Bu mektup ve geniş mülâhaza için bkz. Su'ûd Salih Muhammed, *Mukâvemetü'l-'Adlî fî Risâleti Ömer İbni'l-Hattâb ilâ Ebi Mûsâ el-Eş'arî ve Eserihâ fî el-Kazâi fî Muhâkemi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti'l-Su'üdiyye*, Riyad 2004/1425, s. 39-51.

net'e bak ve onunla hükmet!¹⁶ Sana getirilen husus Kur'an'da ve Sünnet'te olmayan bir şeyse o zaman insanların icma ettiği şeye bak ve onu al! Şâyet sana getirilen husus Kur'an'da ve Sünnet'te yoksa ve o hususta hiçbir kimse de bir söz söylememişse iki şeyden dilediğini yap: Dilersen kendi görüşüne göre hükmet; dilersen de onu sonraya bırak. Fakat tehir etmeni (düşünerek daha sonra vereceğin kararı) senin için daha hayırlı görüyorum."¹⁷ şeklindeki sözleri Kur'an'ın kaynak olarak öncelenmesine yönelik tavrını göstermesi bakımından kayda değerdir.

Hz. Ömer'in Kur'an karşısındaki tutumunu gösterecek en önemli olaylardan biri de yaralandığında görülmektedir. Zira ölüm insanın dünya hayatına veda ettiği şiddetli bir andır. Bu anlamda, Hz. Ömer'in yaralanmasının ardından vefat edeceği anlaşılınca yanındakiler kendisine vasiyetini sormuşlardır. İlk vasiyeti "*Allah'ın Kitabı'na sarılın.*"¹⁸ olmuştur.

B. Kur'an'ın Metnine Önem Vermesi

Hz. Ömer Kur'an metninin nâzil olduğu, yani Resûlullah'ın (s.a.s.) kendilerine öğrettiği şekliyle korunmasına büyük önem vermiştir. O'nun bu tavrı taşıdığı mânâ bakımından önemlidir. Çünkü metnin korunmasındaki amaç, mânânın bozulmaması ve Şâri'nin mânâda gözettiği gayenin metinde saf bir şekilde görülebilmesini ve kavranabilmesini sağlamaktır. Dolayısıyla Hz. Ömer'in hassasiyetinin bu noktalarla ilintili olduğunu söyleyebiliriz.

Hz. Ömer'in Kur'an metninin korunmasına yönelik hassasiyeti en belirgin olarak Resûlullah (s.a.s.) döneminde Hişâm b. Hakim'le yaşadığı kıraat farklılığında gösterdiği tavırla¹⁹ bilinmektedir. Bu-

¹⁶ Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl (255/868), *Sünen-i Dârimî*, (Thk. Hüseyin Selim), Riyat 2000, "Mukaddime" 20, I, 266; Şâtîbî, Ebû İshâk İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnâtî (790/1388), *el-Muvâfakât fî Usûli'l-Şerî'a*, (Haz. Abdullah Derrâzî), el-Mektebetü't-Ticâretî'l-Kübrâ ts., IV, 7-8; İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed (751/1350), *İ'lamü'l-Muvakkiin 'an Rabbi'l-Âlemîn*, (Thk. Tâhâ Abdürrâuf Sa'd), Kahire 1968/1388, I, 66-67, 92.

¹⁷ Dârimî, "Mukaddime" 20, I, 266; İbn Kayyim, *a.g.e.*, I, 66-67.

¹⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, X, 413; Muhammed Rıza, *el-Fâruk Ömer İbnu'l-Hattâb*, Mısır 1936/1355, s. 322. Burada Hz. Ömer'in sözünü kaynak olarak Kur'an'ın öncelenmesi olarak algılamak gerekir. Zira Hz. Peygamber'in "Size iki emanet bırakıyorum. Onlara sarıldıkça asla sapıtmazsınız: Allah'ın Kitab'ı ve Resûlünün Sünnet'i." hadisi bulunmaktadır. Hadis için bkz. Muvatta, "Kader", 3.

¹⁹ Bu hâdiseyi Hz. Ömer şöyle anlatmıştır: "Hişâm b. Hâkim b. Hizâm'ı, Furkân süresini farklı şekillerde okurken dinledim. Resûlullah bana bu şekillerden hiçbiriyi okumamıştı. Namazın içindeyken adamın üzerine atılacak oldum. Kendimi tutup namazı bitirmesini bekledim. Selâmı verir vermez elbisesinden tutup kendime doğru çektim ve: 'Sana bu süreyi (böyle okumayı) kim öğretti?' diye sor-

nunla birlikte Resûlullah'ın (s.a.s.) vefatından sonra Kur'an'ın cem'inde oynadığı rolle de dikkatleri üzerine çekmiştir. Ayrıca sünen yazmaya teşebbüs edip Kur'an terk edilir düşüncesiyle vazgeçmesi²⁰ veya hadis yazımına izin vermemesi²¹ Kur'an'ın lafzının Sünnet'le karışmasını önleme düşüncesine bağlanabilir. Mushaf'la düşman ülkelere yolculuğu yasaklaması²² ise Mushaf'ın kötü niyetli kimselerin eline geçip üzerinde tahrif yapmaya kalkışmaları ihtimaliyle ilgili olsa gerektir. Burada üzerinde durulması gereken hususlardan biri de, Hz. Ömer'in bir şahsın kendisine özel bir Mushaf hazırladığını ve her âyetin yanına da tefsirini ilave ettiğini duyması ve daha sonra o şahsı çağırarak tefsirin yazılı olduğu kısmı kesmiş olmasıdır.²³ Zira o dönemde henüz Kur'an her fertte tam bir Mushaf halinde yoktu. Parçalar halinde, bir kısım sahâbede bulunmaktaydı. İslam'ın yeni yayıldığı yerlerde ise hiç yoktu. Böyle bir ortamda Kur'an metnine yapılmış olan ilaveleri, Kur'an'la ilk defa tanışan bir kimse Kur'an metninden zannedebilirdi. Dolayısıyla Hz. Ömer'in tavrı doğabilecek olumsuz sonuçları önlemek amacıyla mâtuftur.

Hz. Ömer Kur'an metninin kutsiyetine vurgu yaparak mânâya olduğu kadar metne de saygının üst düzeyde olmasını istemiştir.

dum. Hişâm: 'Onu bana Resûlullah öğretti!' deyince öfkelen dim. 'Yalan söylüyorsun, onu Resûlullah bana da öğretti, ama senin okuduğuna hiç benzemiyor!' dedim. Adamı alıp Resûlullah'a götürdüm. 'Ey Allah'ın Resûlü! Bu adam Furkân Sûresi'ni, bana hiç okumadığın bir şekilde okuyor!' dedim. Resûlullah, sükûnetle: 'Hele yakasını sal!' diye emretti ve ona dönerek: 'Ey Hişâm oku bakalım!' dedi. Hişâm, kendisinden işittiğim şekilde, süreyi yeniden okudu. Resûlullah bana yönelerek: 'Evet, sûre bu şekilde indirildi!' buyurdu. Sonra bana: 'Ey Ömer, sen de oku!' dedi. Aynı süreyi ben de, bana öğretmiş olduğu şekilde okudum. Bunun üzerine Resûlullah: 'Evet, sûre bu şekilde nâzil oldu. Biliniz ki! Kur'an yedi harf üzere indirilmiştir. Bunlardan hangisi kolayınıza gelirse onunla okuyun.' diye buyurdu." Bkz. Buhârî, "Fedâilu'l-Kur'an", 5; Müslim, "Salâtü'l-musâfirin", 270; Muvatta, "Kur'an", 5; Şafii, *er-Risâle*, I, 248; Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Şeybânî Ahmed (241/855), *el-Müsned*, (Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Hamza ez-Zin), Kahire 1995/1416, I, 233, 282, 291; Ebû Dâvud es-Sicistânî, Süleymân b. Eş'as b. İshak el-Ezdî (275/889), *Sünenü Ebî Dâvud*, İstanbul 1992/1413, "Kitâbu'l-vitr", 22; Taberî, *Câmiü'l-Beyânî 'an Te'villî Âyi'l-Kur'an*, I, 24-25; Zerkeşi, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah (794/1392), *el-Burhan fî Uulûmi'l-Kur'an*, (Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1957/1376, I, 211; Zürkânî, *a.g.e.*, I, 133.

²⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 287; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, X, 338.

²¹ Temmâvî, Süleymân Muhammed, *Hz. Ömer ve Modern Sistemler*, (Çev. Muhammed Vesim Taylan), İstanbul 1993, s. 334, 372.

²² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, X, 371.

²³ İbn Ebî Şeybe, "Fedâil" 33, X, 245. Bazı sahâbiler Hz. Peygamber'den duydukları tefsirleri unutmamak için ellerinde bulunan Kur'an metinlerinin kenarlarına yazmışlardır. Hz. Ömer ise hilafeti esnasında bu türden ilaveleri yasaklamıştır. Bkz. Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s. 89.

Mesela bir şahsın elinde küçük bir Mushaf görmüş ve: "Bunu kim yazdı?" diye sormuş, Adam: "Ben" deyince, onu uyarmış ve: "Kur'an'ı ta'zim edin!" demiştir.²⁴ Ayrıca Hz. Ömer'in büyük yazılmış Kur'an metni gördüğünde bundan memnun olduğu nakledilmiştir.²⁵ Hz. Ali'nin de: "Mushaf küçültülmesin!" dediği nakledilmiştir.²⁶ Bu nakillerden onların Kur'an'ın metinsel boyutuna önem verdikleri ve bunu Kur'an'a gösterilen saygının göstergesi olarak algıladıkları anlaşılmaktadır.²⁷ Ancak bu algı o günün saygı anlayışı bağlamında değerlendirilmelidir. Aksi halde günümüzde Mushaf'ın her boyutu mevcuttur ve bu durum günümüz toplumunda Kur'an'a saygı unsuru olarak görülmemektedir. Belki de Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin tavırlarının sebebi, o zamanda Kur'an'ın el ile yazılması ve küçük el yazısının Kur'an ibarelerin karışmasına sebep olabileceği kaygısıdır.

Yukarıda verilenlere ilaveten Hz. Ömer'in, Kur'an'ın doğru telaffuzu için tedbir aldığına yönelik nakiller mevcuttur. Buna göre, Hz. Ömer döneminde bir bedevî Medine'ye gelmiş ve: "Muhammed'in üzerine indirilen Kur'an-ı Kerim'den bazı yerleri bana kim okuyup öğretebilir?" diye etrafından yardım talep etmiştir. Adamın birisi ona Tevbe Sûresi'ni öğretmeye başlamış ve: "Allah ve Resûlü, müşriklerden uzaktır..."²⁸ âyetini "Allah, müşriklerden ve Resûlünden uzaktır." anlamına gelecek şekilde okutmuştur. Bunun üzerine bedevî: "Allah Resulünden uzaklaştı mı? Eğer Allah Resûlünden uzaklaşmış ise ben de O'ndan uzaklaşıyorum." demiştir. Bedevînin bu sözleri Hz. Ömer'in kulağına gidince, onu çağırtmış ve: "Sen Allah Resûlünden uzak olduğunu mu ilan ettin?" diye sormuştur. Bedevî: "Müminlerin Emiri, ben Medine'ye geldim. Kur'an bilmiyorum. 'Bana kim Kur'an okumayı öğretir?' diye sordum. Şu kişi bana Tevbe Sûresi'ni bu şekilde okuttu. Ben de Madem Allah, Resûlünden uzaklaştı, ben de ondan uzaklaşıyorum, dedim." diyerek kendisini savunmuştur. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Bu âyet böyle değildir. Bilakis '*Muhakkak Allah ve Resûlü, müşriklerden uzaktır.*' şeklindedir." diyerek hatayı düzeltmiştir. Bu sefer

²⁴ Kurtubî, *a.g.e.*, I, 29; Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *el-İtkân fi 'Ulumi'l-Kur'an*, (Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1985, IV, 158; Temmâvî, *a.g.e.*, s. 334-335.

²⁵ Suyûtî, *İtkân*, IV, 158.

²⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, I, 30.

²⁷ Hz. Ömer'in Kur'an metnine gösterdiği ihtimama örnek teşkil eden bir nakil de şöyledir: Amr b. el-Âs, Hz. Ömer'e yazdığı mektubunda besmeledeki "sin" harfini uzatmadan yazmış akabinde Hz. Ömer tarafından cezalandırılmıştır. Bkz. Suyûtî, *İtkân*, IV, 159.

²⁸ Bkz. Tevbe 9/3.

bedevî şu cevabı vermiştir: "Allah'a yemin ederim ki, ben de Allah'ın ve Resûlünün uzak olduklarından uzağım." Bu olay üzerine Hz. Ömer, dil bilgisini bilmeyenlerin başkalarına Kur'an öğretmesini emretmiş, ayrıca Ebû'l-Esved'e de (v. 69/688) nahiv ilminin esaslarını koymasını emretmiştir.²⁹

Söz konusu hâdisenin nakil olarak daha fazla kabul gören şekli ise şöyledir: Halife Abdümelik b. Mervan (v. 86/705) zamanında Irak valisi olan Ziyad b. Ebîh (v. 53/673), Ebû'l-Esved'den Kur'an'ın yanlış okunmaması için bazı işaretler koymasını istemiştir. Ebû'l-Esved bu işte isteksiz davranmış, fakat yukarıda bahsedilen hâdiseye kendisi şahit olmuştur. Bu sebebe binâen Kur'an'ın doğru telaffuzu için Mushaf'a noktalama işaretleri koymuştur.³⁰ Müfessir Bikâi (ö. 885/1480) bu konu üzerinde daha detaylı durmuştur. O, öncelikle konunun başında verdiğimiz nakli ele almış, sonra da diğerlerini sıralamıştır. Bikâi'de yer alan bir nakle göre, Düeli'nin kendi dilinden, bu işi kendisine havale edenin Hz. Ömer olduğu ifade edilirken, aynı işi Hz. Ali'nin emriyle yaptığı da bildirilmektedir. Bunun yanı sıra Muaviye'nin Ziyad b. Ebîh'e bu işi havale etmesiyle onun da Ebû'l-Esved'den bu işi üstlenmesini istediği ve bunun sonucunda Kur'an'ı ilk defa noktalar koyarak harekelediği nakledilmiştir.³¹ Neseî'de de Hz. Ömer döneminde Tevbe Sûresi 3. âyetin bir şahıs tarafından yukarıdaki gibi okunduğu ve: "Şâyet Allah Resûlünden beriyse bende ondan beriyim." dediği, bu sözün Hz. Ömer'e anlatıldığı ve Hz. Ömer'in o şahsa Arapçayı öğrenmesini emrettiği nakledilmektedir.³² Ebû'l-Esved ed-Düeli maddesini yazan araştırmacı Tevfik Rüştü Topuzoğlu da çalışmaları sonucunda Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin Ebû'l-Esved'e Kur'an'ın doğru telaffuzu için talimatlarının rivâyet edildiğini söylemekle birlikte, kuvvetli ihtimalle bu işlemin Ziyad'ın talimatıyla gerçekleştiğini ifade etmektedir.³³ Hz. Ömer döneminde yaşandığı ifade edilen hâdiseler

²⁹ Kurtubî, *a.g.e.*, I, 24; Bikâi, Ebi'l-Hasan İbrâhim b.Ömer (885/1480), *Nazmü'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyâtî ve's-Süveri*, (Thk. Abdurrezâk Gâlib el-Mehdî), Beyrut 1995/1415, III, 267-268.

³⁰ Bikâi, *a.g.e.*, III, 267-268; Suat Yıldırım, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, İstanbul 1996, s. 81-82; Abdülhamit Birışık, "Kur'an", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 386.

³¹ Bikâi, *a.g.e.*, III, 268-269.

³² Neseî, Ebû'l-Berekât Hâfızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (710/1310), *Tefsirü'n-Neseî*, İstanbul 1984, II, 116.

³³ Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Ebû'l-Esved ed-Düeli", *DİA*, İstanbul 1994, X, 312. Hamidullah yaptığı araştırma sonucunda Hz. Ömer zamanında kaleme alınmış hicri 22 (M. 662) yılı kaydını taşıyan Mısır'da keşfolunan ve şimdi Viyana'da muhafaza altında tutulan ve papirus üzerinde yazılı resmî mektupta harfleri birbirinden ayıran ayırıcı noktalama işaretlerinin kullanıldığını gösteren bir veri-

Ebü'l-Esved'in Ziyad döneminde yaşadığı Tevbe Süresi 3. âyetin yanlış okunması olayında benzerlik bulunmasaydı, her iki dönemde yapılan işlemin farklı olduğunu söyleyerek rivâyetleri mezcedebilirdik. Fakat her iki dönemde de anlatılan hâdise aynı fakat istenen işlem farklı görünmektedir. Bu durumda kabul gören rivâyete itibar etmek daha uygun olacaktır.

Hız. Ömer'in Kur'an metnine göstermiş olduğu ihtimamın en büyük delili Kur'an'ın cem'inde oynadığı rol olsa gerektir. Bilindiği üzere Hız. Peygamber Kur'an'ı cem etmeden vefat etmiştir.³⁴ Kur'an, Hız. Ebû Bekir'in hilafeti döneminde³⁵ 632-634 yıllarında³⁶ cem edilmiştir. Kur'an'ı bir araya toplama işi Hız. Ömer'in Ebû Bekir'i teşviki ile başlamıştır. Bunun sebebi ise, Yemame savaşında hafızların şehit olması ve böylece Kur'an'ı bilenlerin azalması endişesidir.³⁷

Cem hakkında, Zeyd b. Sâbit şunları söylemiştir: "Ebû Bekir Yemâme Savaşı sırasında beni çağırttı. O'na gittiğimde yanında Ömer vardı. Ebû Bekir bana: 'Ömer bana gelip: 'Kurrâ'nın da katılmış bulunduğu Yemâme savaşları şiddetlendi. Ben savaşların kurrâları tüketeceğinden, onlarla birlikte Kur'an'ın da çokça zâyi olacağından korkuyorum. Bu sebeple Kur'an'ın cem edilmesini emretmeni uygun görüyorum!' dedi. Ben kendisine: 'Resûlullah'ın yapmadığı bir şeyi nasıl yaparım?' diye cevap verdim. Ancak Ömer: 'Bunda hayır var!' diye ısrar etti. Ben her ne kadar bu meseleye yanaşmak istemediysem de O, isteğinde ısrarcı davrandı. Sonunda Allah, Ömer'in aklını yatırdığı şeye benim de aklımı yatırdı. Ben de meselenin gereğine aynen Ömer gibi inanmaya başladım. Sen genç, akıllı bir kimsesin ve ayrıca hiç bir hususta sana karşı güvenimizi sarsacak bir durum bulunmamaktadır. Üstelik sen Resûlullah'a vahiy kâtipliği yaptın, nâzil olan vahiyleri yazdın. Şimdi Kur'an'ın peşine düş ve onu cem et!' dedi. Allah'a yemin olsun ki, Ebû Bekir bana dağlardan birini taşıma vazifesi verse, bu işten

ye ulaştığını söyler. Hamidullah buradan hareketle Resûlullah'ın bir hadîsine atıfta bulunarak (Resûlullah'ın kâtiplerine yazdıkları yazılarda "rakş" a dikkat etmelerini istemesi) harfleri birbirinden ayıran noktalama işaretinin Resûlullah zamanında var olduğunu söyler. Yine O hareke işleminin ise, hicri birinci asrın ikinci yarısında yaşayan Haccâc b. Yûsuf es-Sakafî'ye (ö. 95h.) atfetmektedir. Bkz. Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim'in Tarihi*, s. 51-52.

³⁴ Taberî, *Câmiü'l-Beyâni 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, I, 58.

³⁵ İbn Ebî Dâvud, Ebû Bekr Abdullah b. Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî'l-Hanbelî (316/929), *Kitâbü'l-Mesâhif*, (Thk. Muhyiddin Abdulleccân Vâiz), Beyrut 2002/1423, I, 153, 154.

³⁶ W. Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*, (Çev. Süleymân Kalkan), Ankara 2000, s. 55.

³⁷ Zürkânî, *a.g.e.*, I, 242.

daha ağır gelmezdi. Bu sebeple kendisine itiraz ettim. 'Siz, Resülullah'ın yapmadığı bir şeyi nasıl yaparsınız?' dedim. Ebü Bekir beni ikna için: 'Vallahî bu, hayırlı bir iştir!' dedi ve bu hususta ısrarcı davrandı. Öyle ki, sonunda Allah, Ebü Bekir'in aklını yatırdığı gibi benim de aklımı bu işe yatırdı. Bunun üzerine Kur'an'ın peşine düştüm. O'nu kumaş parçaları, hurma yaprakları, düz taş parçaları ve ezberlemiş olanların hâfızalarından toplamaya başladım. Tevbe Süresi'nin son kısmını Huzeyme -veya Ebü Huzeyme- el-Ensâri'nin yanında buldum. Bu kısmı ondan başkasının yanında bulamamıştım. Cem ettiğim sayfalar Hz. Ebü Bekir'in yanında idi. Vefat edinceye kadar da orada kaldı. Sonra Hz. Ömer'e intikâl etti. Allah ruhunu kabzedinceye kadar onun yanında kaldı. Sonra Resülullah'ın pâk zevcesi, Hz. Ömer'in kızı Hafsa'ya intikâl etti ve onun yanında kaldı.³⁸

Zeyd bu görevi, Hz. Ömer'in kendisine yardımcı olması kaydıyla kabul etmiştir.³⁹ Bu sebeple Hz. Ömer de bu işi yüklenmiş ve insanlardan Resülullah'tan (s.a.s.) işitip yazdıkları Kur'an âyetlerinden yanlarında ne varsa getirmelerini istemiştir.⁴⁰

Kur'an'ın cem'i hususunda ihtiyatlı davranılmış ve iki kişi ta-nıklık etmedikçe getirilen âyetin Mushaf'a yazılmamasına karar verilmiştir.⁴¹ Yalnız Ensar'dan bir kişi Tevbe Süresi'nin sonundaki "Andolsun ki içinizden size öyle bir peygamber gelmiştir ki..."⁴² şeklinde başlayan iki âyetin, Kur'an'dan olduğunu bildirmiş ve Hz. Ömer: "Allah'a yemin ederim ki, bunlara dair ben senden başka bir delil istemeyeceğim. Çünkü Peygamber gerçekten böyle (âyette belirtilen özellikleri taşıyor) idi." diyerek âyetleri Mushaf'a kaydettirmiştir.⁴³ Bu âyetlerle ilgili Hz. Ömer: "Getirilen âyetler üç

³⁸ Buhârî, "Tefsir (Tevbe)", 20, "Fedâilü'l-Kur'an", 3-4; Tirmizî, "Tefsir", 10; Taberî, *Câmiü'l-Beyâni 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, I, 54; İbn Hibban, *a.g.e.*, X, 364; Kurtubî, *a.g.e.*, I, 50; Taberî, Ebü'l-Abbas Muhibüddin Ahmed Muhibüddin (694/1295), *Kitâbü'r-Riyâzi'n-Nâzire fî Menâkıbî'l-Aşere*, (Tsh. Muhammed Bedreddin en-Nu'asâni el Halebî), 1. Baskı, I, 109-110; İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Ömer (774/1373), *Tefsirü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, Beyrut 1993, II, 419; Zerkeşî, *a.g.e.*, I, 233-234; Zürkânî, *a.g.e.*, I, 243-244; Suyûtî, *İtkân*, I, 164-165.

³⁹ Suyûtî, *İtkân*, I, 169.

⁴⁰ Suyûtî, *İtkân*, I, 166-167.

⁴¹ İbn Ebî Dâvud, *a.g.e.*, I, 157, 171; Sa'lebî, *a.g.e.*, V, 115; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 303; Suyûtî, *İtkân*, I, 166-167

⁴² Bkz. Tevbe 9/128-129.

⁴³ Taberî, *Câmiü'l-Beyâni 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XII, 100-101; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 303; İbn Kesir, *Tefsir*, II, 419; Suyûtî, *İtkân*, I, 166-167.

âyet olsaydı, başlı başına bir sûre yapardım." demiştir.⁴⁴ İlim adamları Tevbe Sûresi'nin sonundaki âyetleri getiren kişinin Huzeyme b. Sâbit el-Ensârî olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁵ Her ne kadar âyeti ilk defa onlara getiren Huzeyme b. Sâbit ise de, sonrasında sahâbeden bir topluluk da bu âyetleri Resûlullah'tan (s.a.s.) duyduklarını ifade etmişlerdir.⁴⁶ Ahzap Sûresi'nde yer alan "Müminler arasında Allah'a verdiği sözde içtenlikle sebat gösteren nice yiğitler vardır..."⁴⁷ âyeti ise, hem Zeyd, hem de Huzeyfe'nin şahitliği ile sabit olmuştur. Çünkü her ikisi de, bu âyet-i kerîmeyi Hz. Peygamber'den işitmişlerdir.⁴⁸

Hz. Ömer'in cem olayında üstlendiği rol onun ilminin ve dirâyetinin üstünlüğüne bağlanmıştır.⁴⁹ İslam dininin birinci kaynağı olan Kur'an'ın hemen Hz. Peygamber'in vefatından sonra cem edilmesiyle, daha sonraki zamanlarda Kur'an'ın sıhhatine yönelik oluşabilecek zanların önüne de geçilmiş olunmuştur.

C. Kendisini Âyetlerin Muhatabı Olarak Görmesi

Kur'an-ı Kerim tüm insanlığa hitâben indirilmiştir. Her bir insan da bu anlamda Kur'an'ın muhatabıdır. Bu sebeple kendini âyetlerin muhatabı olarak görmek, Kur'an'ı anlamamanın ön şartlarından biri olarak kabul edilmiştir.⁵⁰ Bununla birlikte bazen âyetlerin bir kısmının özel olarak inkâr edenlere, münafıklara, günahkârlara hitap ettiği şeklinde kategorize etme yanılığına düşülebilmektedir. Hâlbuki Kur'an'ın ilk muhatabı olan sahâbe bu konuda böyle davranmamıştır. Sahâbenin bu yönü dikkate alınarak Kur'an'da yönetilen hitaplara ilk muhatabın kişinin bizzat kendisinin olduğu bilincinde olmak gerekmektedir.⁵¹

⁴⁴ Suyûti, *İtkân*, I, 174; Âlusî, Ebû's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullah (1270/1854), *Ruhu'l-Meânî fî Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'î'l-Mes'ânî*, Beyrut ts., I, 26; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 419; Zürcânî, *a.g.e.*, I, 342.

⁴⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 303; Ziya Şen, *Kur'an'ın Metinleşme Sürecinde Ortaya Çıkan Problemler*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006, s. 154. Ayrıca bkz. İbn Ebî Dâvud, *a.g.e.*, I, 159, 164.

⁴⁶ İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 419. 'Ubey b. Ka'b bu âyetleri Resûlullah'tan işittiğini söylemiştir. Nakil için bkz. İbn Ebî Dâvud, *a.g.e.*, I, 168.

⁴⁷ Bkz. Ahzap 33/23.

⁴⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 303. Kur'an'ın cemi hususunda geniş bilgi için bkz. İbn Ebî Dâvud, *a.g.e.*, I, 153-174; Şen, *a.g.e.*, s. 115-163.

⁴⁹ Taberî, *Kitâbü'r-Riyâzi'n-Nâzire*, II, 8.

⁵⁰ Cüneyt Eren, *Kur'an-ı Kerim'i Anlamaya Yönelik Metotlar*, Erzurum 2002, s. 50.

⁵¹ Salah Abdulfettah Hâlidî, *Kur'an'ı Anlamaya ve Yaşamaya Doğru*, (Çev. Yusuf Işıcık), Ankara 1998, s. 55; Mehmet Soysaldı, "Günümüzde Kur'an'ın Anlaşılması", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 14, Sayı: 1, 2001, s. 20.

Hız. Ömer ve sahâbeye baktığımızda âyetlerin nüzülünü hayata tatbik için isteyip beklediklerini⁵² ve Kur'an âyetlerini hayatlarına katmaya kendilerini hazırladıklarını görmekteyiz. Onların bu yönü Kur'an âyetlerini anlarken sadece Allah rızası eksenli bakmalarına sebep olmuş ve mümkün olduğunca yanlış te'vile gitmelerine engel olmuştur. Konumuz gereği özellikle Hız. Ömer üzerinde duracak olursak, O'nun âyetleri birbirinden ayırmaksızın kendisine bir pay çıkarmaya çalışması ve âyetlerin anlaşılmasında tutulması gereken yolun bu olduğunu etrafındakilere anlatması mânidardır. Hız. Ömer'in bu yönünü ortaya koyan nakillerler bir kısmı şunlardır:

Hız. Ömer, halife olduğunda insanlara hitâben şöyle demiştir: "Resûlullah'tan sonra vahiy kesildi. Allah bize sizin haberinizi veriyordu. Şimdi biz sizin zâhirinizi biliriz. Her kim bize hayır (iyi davranış) izhâr ederse biz de ona emân veririz ve onu kendimize yakın tutarız. Onun içinde gizledikleri de bizi ilgilendirmez. İçinde gizlediği şeylerden Allah onu hesaba çekecektir. Her kim de bize kötü bir şey izhâr ederse asla ona emân vermeyiz ve onu tasdik etmeyiz. İsterse içinin güzel olduğunu ifade etsin."⁵³ Burada Hız. Ömer, "Resûlullah'tan sonra vahiy kesildi. Allah bize sizin haberinizi veriyordu. Şimdi biz sizin zâhirinizi biliriz." sözleriyle vahyin bazen kendileri arasından birilerine hitâben indiğini ifade etmiştir. Çünkü Hız. Ömer ve sahâbe zaman zaman âyetlerin bizzat bazı şahısların söz ve davranışlarının ardından indirildiğini gözlemliyorlardı. Bu da Kur'an ve Sünnet'e uyma hususunda onların her zaman teyakkuz halinde olmalarını sağlıyordu. Bu hâlin Hız. Ömer için de geçerli olması aynı hassasiyeti göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Nitekim nakiller Hız. Ömer'in bu bilinç içerisinde olduğunu göstermektedir. Mesela, Hız. Ömer Hudeybiye anlaşmasının şartlarının ağırlığını Resûlullah'a (s.a.s.) şikâyet etmiş ve bu şikâyetinde ısrar-

⁵² Sahâbenin buyrukları hayatta tatbik için beklediklerinin göstergelerinden biri İçkinin yasaklanmasına yönelik gelen âyetler öncesinde Hız. Ömer ve bir gurup sahabinin Hız. Peygamber'e gidip bu hallerini arz etmeleridir. Nakil için bkz. Mukâtil b. Süleymân, Ebû'l-Hasan Mukâtil b. Süleymân b. Beşir (150/767), *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, (Thk. Ahmet Ferit), Beyrut 2003, I, 116; Taberî, *Câmiü'l-Beyâni 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, VIII, 658; Sa'lebî, *a.g.e.*, II, 141; Râzî, *a.g.e.*, II, 396, 398; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 200; Taberî, *Kitâbü'r-Riyâzi'n-Nâzire*, I, 205; Nesefî, *a.g.e.*, I, 109; Hâzin, Alaeddin Ali b. Muhammed b. İbrâhim el-Bağdadi (741/1341), *Lübâbü't-Te'vil fî Meâni't-Tenzil*, Beyrut 1979/1399, I, 208; Suyûtî, *İtkân*, IV, 94.

⁵³ Buhârî, "Şehadet", 5; Abdurrezzak, *Musannef*, "Fedâilu'l-Kur'an", III, 383; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 286-287; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, X, 307; Ebû Ya'la el-Mevsilî, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ (307/919), *Müsnedu Ebî Ya'la el-Mevsilî*, (Thk. Hüseyin Selim Esed), Dimaşk 1984, I, 174; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 16.

cı davranmıştır. Resûlullah (s.a.s.) kendisine bu hususta açık beyanda bulunmayınca oradan ayrılmış ve bu ısrarıyla Resûlullah'ı incitmiş olabileceği endişesine kapılmıştır. Bu düşünceler içerisindeyken Resûlullah (s.a.s.) tarafından çağırıldığı kendisine iletilmiş, Resûlullah'ın (s.a.s.) yanına geldiğinde ise Fetih Sûresi'nin indirildiğini Resûlullah (s.a.s.) kendisine müjdelemiştir.⁵⁴ Bu örnekte görüldüğü üzere O, Resûlullah'ı incitmiş olabileceği ve bu sebeple kendisini kınayıcı bir âyetin inebileceği endişesine kapılmıştır.⁵⁵ Bu durum O'nun her ân vahyin kendisi hakkında inebileceği bilincinde olduğunu göstermektedir.

Hız. Ömer inen âyetler üzerinde tefekkür etmiş ve her inen âyetin kendisini bağlayıcı olduğunu düşünmüştür. Mesela, "Göklerdekilerin ve yerdekilerin hepsi Allah'ındır. İçlerinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker; dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allâh, her şeye kâdirdir."⁵⁶ âyet-i kerimesi nâzil olunca, Hız. Ömer ve bir grup sahâbe Hız. Peygamber'e gelerek: "Ya Resûlullah! Biz güç yetiremeyeceğimiz amellerle mükellef tutulduk. Çünkü hiç şüphe yok ki içimizden birisi, kalbinde yer almasını istemediği şeyleri hatırandan geçirebilir." demişlerdir. Bunun üzerine Hız. Peygamber: "Belki de sizler İsrâiloğullarının, "İşittik ve isyân ettik."⁵⁷ dedikleri gibi demek istiyorsunuz. Sizler, "İşittik ve itaat ettik."⁵⁸ deyiniz." buyurmuştur. Bu cevap, onlara ağır gelmiş ve bu hususta bir yıl beklemişlerdir. Ardından Allah Teâlâ: "Allah hiç bir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez."⁵⁹ âyetini indirmiştir. Bunun üzerine Hız. Peygamber (s.a.s.): "Allah Teâlâ, yapmadıkları veya onu söylemedikleri müddetçe ümmetimin, nefislerine söylemiş oldukları (yani kalplerinden, zihinlerinden ve akıllarından geçirdikleri) şeyi bağışlamıştır."⁶⁰ buyurmuştur. Hız. Ömer ve diğer sahâbenin gelip Hız. Peygamber'e âyeti sormaları, onların sürekli

⁵⁴ Buhâri, "Tefsir (Feth 1)", "Megazi", 33; Muvatta, "Kur'an", 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 255; Tirmizi, "Tefsir", 48; Ebû Ya'la el-Mevsilî, *a.g.e.*, I, 138; Taberî, *Câmiü'l-Beyâni 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XXI, 242; Sa'lebi, *a.g.e.*, IX, 40; Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 259; Hâzin, *a.g.e.*, VI, 186.

⁵⁵ Sahâbenin genelinde her an kendileri için uyarı niteliğinde âyet inme kaygısı görülmüştür. Mesela, İbn Ömer: "Biz Resûlullah hayattayken hakkımızda Kur'an âyeti iner endişesiyle hanımlarımıza karşı rahat davranamaz ve istediğimiz gibi konuşamazdık. Fakat vefatından sonra bu hususta daha rahat davrandık." demiştir. Söz konusu rivayet için bkz. Buhâri, "Nikah", 80; İbn Mâce, "Cenâiz", 65.

⁵⁶ Bakara 2/284.

⁵⁷ Bkz. Nisâ 4/46.

⁵⁸ Bkz. Bakara 2/285.

⁵⁹ Bakara 2/286.

⁶⁰ Râzi, *a.g.e.*, III, 103.

Kur'an âyetlerinin tefekkürüyle meşgul olduklarını ve âyetlerin gereğini nasıl yerine getirecekleri kaygısını taşıdıklarını göstermektedir.

Hz. Ömer'in âyetlere kendisini muhatap aldığını gösteren durumlarından biri de âyetlerden etkilenip günlerce âdeta hasta bir vaziyete bürünmesidir.⁶¹ Hz. Ömer'in bu hâline örnek olabilecek rivâyete göre, bir şahıs Hz. Ömer'e gelmiş ve: "Kur'an'ın en şiddetli âyetini biliyorum." demiştir. Hz. Ömer bu sözden hoşlanmamış ve: "Niçin bu âyeti öğrenmek istedin!" diyerek bu kişiye çıkmıştır. Daha sonra da o âyetin hangi âyet olduğunu sormuştur. Adam da: "(İŞ) Ne sizin kuruntularınızla, ne de Kitap ehlinin kuruntularıyla olmaz. Kötülük yapan, onunla cezalandırılır ve kendisine Allah'tan başka ne dost, ne de yardımcı bulamaz (Al-lâh'ın vereceği cezâyı hiç kimse ondan savamaz)."⁶² âyetini okumuş ve: "Bizden her kim bir kötülük yaparsa cezasını görür." demiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Bu âyet indiğinde, ruhsat ifade eden 'Kim bir kötülük yapar yahut nefesine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allah'ı bağışlayıcı ve esirgeyici bulur.'⁶³ âyeti ininceye kadar yiyemez ve içemez duruma gelmiştik."⁶⁴ demiştir. Buradaki hâdiseye benzer bir rivâyet ise şöyledir: Hz. Ömer bir gece, Medine'de geceleyin kontrol için çıkmış ve Müslümanlardan birinin evine uğramıştır. O sırada ev sahibi namaz kılmaktadır. Hz. Ömer onun kiraatini dinlemiş ve şahıs "Muhakkak Rabbinin azabı vuku bulacaktır. Onu engelleyecek yoktur."⁶⁵ kısmına gelinceye kadar Tûr Sûresi'ni okumuştur. Hz. Ömer: "Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ki bu hak bir yemindir." diyerek bineğinden inmiş, duvara yaslanmış ve bir süre o şekilde kaldıktan sonra evine dönmüştür. Bir ay süreyle evinden çıkmamış, onu yoklamaya giden halk ise rahatsızlığının sebebini anlayamamıştır.⁶⁶

D. Kur'an'a Bütüncül Yaklaşımı

Kur'an'ın vermek istediği mesajları algılama hususunda âyetlere genel bir bakış açısıyla yaklaşmaya bütüncül yaklaşım denilmek-

⁶¹ Suyûtî, *Târihü'l-hulefâ*, (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1989, s. 147.

⁶² Nisâ 4/123.

⁶³ Nisâ 4/110.

⁶⁴ Suyûtî, *İtkân*, IV, 133.

⁶⁵ Tûr 52/7-8.

⁶⁶ İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 257-258. Benzer rivayetler için bkz. İbn Atıyye el-Endelûsi, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib (541/1147), *el-Muharrerü'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Aziz*, (Thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed), Lübnan 1993/1413, I, 39; Zehebi, *Tarih*, III, 270.

tedir. Kur'an dikkatle okunduğunda onu oluşturan parçaların en küçük biriminden en büyüğüne kadar birbiriyle bağlantılı bir yapı oluşturduğu görülecektir. Yani Kur'an'ın parçaları, yerine göre birbirini tamamlayan, yerine göre birbirlerini açıklayan nitelikleriyle ayrılmaz bir bütün meydana getirmektedir.⁶⁷ Dolayısıyla Kur'an'ın anlaşılmasında bütünsellik ilkesi önemli bir işleve sahip olup,⁶⁸ Kur'an'ı anlamaya çalışırken tek tek âyetler üzerinde değil, Kur'an'ın bütün âyetlerinin hedeflediği anlamlar üzerinde durulmalıdır. Çünkü Kur'an'a tek tek âyetler bazında bakıldığında ya yanlış sonuçlara varılabilir veya Kur'an'ın hedeflediği sonuçlara ulaşılamaz. Mesela, Kudâme b. Maz'ûn'un kendisinin alkollü içki içmesinin dînen bir mahzuru olmadığına delil olarak Mâide Sûresi 93. âyeti⁶⁹ okuması,⁷⁰ Kur'an'ın anlaşılmasında bütüncül yaklaşımın ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Hâlbuki alkolün tüketilmesinin yasaklanması bir süreç izlemiştir.⁷¹ Mâide Sûresi 93. âyetin bağlamı ise tamamen farklıdır.

Bütünsellik ilkesinin önemini Hz. Ömer zamanında yaşanan bir hâdise ile de izah edebiliriz: Mısır halkından bir grup valileri Abdullah b. 'Amr'a gelerek: "Biz Allah'ın kitabında bazı şeyler görüyoruz. Orada bazı şeylerin yapılması emredildiği halde amel edilmiyor. Biz bu konuda Müminlerin Emiriyle görüşmek istiyoruz." demişler ve İbn 'Amr'la birlikte Hz. Ömer'e gelmişlerdir. İbn 'Amr: "Ey Müminlerin Emiri! Mısır'da bir kısım insanlar bana gelerek: 'Biz Allah'ın Kitabı'nda bazı şeylerin yapılmasının emredildiğini, fakat bunların muktezasınca amel edilmediğini görüyoruz.' dediler ve bu hususta

⁶⁷ Muhsin Demirci, *Nas-Olgu İlişkisi Bağlamında Kur'an'da Sosyal Gerçeklik*, İstanbul 2008, s. 157. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Muhammed Vehbi Dere-li, *Kur'an Tefsirinde Yanılgı Sebepleri ve Bunlardan Korunma Yolları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008, s. 71-73, 167-169.

⁶⁸ Fatih Kesler, Kesler, "Kur'an-ı Kerim'in Bütünselliği Üzerine Bir Yöntem Denemesi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. 15, Sayı: 4, 2002, s. 558; Demirci, *Kur'an'da Sosyal Gerçeklik*, s. 157.

⁶⁹ Âyet meâlen şöyledir: "İman edip iyi ve yararlı işler yapanlara bundan böyle Allaha karşı gelmekten sakındıkları ve imanlarında sebat ile iyi ve yararlı işlerine devam ettikleri, sonra takvaları ve imanları tam sağlamlaşmış kökleştiği, daha sonra da bu takva ile beraber, başkalarına iyilik eden ve her yaptığını güzel yapan ihsan mertebesine erdikleri takdirde, daha önce yeyip içtiklerinden dolayı kendilerine bir vebal yoktur. Allah da böyle güzel davrananları sever."

⁷⁰ Nehhâs, *a.g.e.*, II, 357; Semerkandî, Ebû'l-Leys İmamülhüda Nasr b. Muhammed b. Ahmed (373/983), *Tefsir-i Semerkandî*, (Thk. Ali Muhammed Muavvez, Adil Ahmet Abdu'l-Mevcüd-Zekeriya Abdu'l-Mecîd), Beyrut 1993, I, 458; İbn Atıyye, *a.g.e.*, II, 235; Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 297-298; Şâtibî, *a.g.e.*, III, 349.

⁷¹ Bu sürecin tahlili için bkz. Kesler, *a.g.m.*, s. 563-569.

sizinle görüşmek istediler." diyerek durumu Hz. Ömer'e bildirmiştir. Hz. Ömer de onlarla görüşmeyi kabul etmiştir. Bu görüşmede Hz. Ömer, onlardan birine: "Allah ve İslâm adına söyle! Kur'an'ın tamamını okudun mu?" diye sormuş; Adam: "Evet!" deyince: "Onu tam ihâta ile ezberleyip gereğini yerine getirdin mi?" diye sormuş; Adam: "Allah için hayır!" diye cevap verince, bu kez: "Kur'an'ı gözün ile tam olarak kuşattın mı? Onu sözünde tam olarak uyguladın mı? İşlerinde tam olarak yerine getirdin mi?" diye sorular sıralamıştır. Daha sonra sonuncularına varıncaya kadar hepsine aynı soruları yöneltmiş ve sonunda: "Siz İbn 'Amr'a bütün insanları Allah'ın Kitabı'na uydurma (Allah'ın Kitabı'ndaki her işle insanları sorumlu tutma) görevini mi yüklüyorsunuz? Rabbimiz biliyor ki elbette bizim birtakım günahlarımız olacak." demiş ve ardından: "Eğer size yasaklanan günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin öbür küçük günahlarınızı örtüp affederiz ve sizi değerli bir mevkie yerleştiririz."⁷² âyetini okuduktan sonra: "Medine halkı sizin geldiğinizi biliyor mu?" diye sormuştur. Onlar: "Hayır!" diye cevaplayınca: "Eğer bilselerdi size nasihat ederlerdi."⁷³ demiştir. Bu nakilde görüldüğü üzere Hz. Ömer, "Allah ve İslâm adına söyle! Kur'an'ın tamamını okudun mu?, Kur'an'ı gözün ile tam olarak kuşattın mı?, Onu tam ihâta ile ezberleyip gereğini yerine getirdin mi?" gibi sözleriyle, Kur'an'ın anlaşılabilmesini, ona bütüncül olarak yaklaşıma bağlamıştır. Kur'an'dan elbette ki emir ve nehiy anlamında birçok hüküm çıkarılabilir. Ancak çıkarılan hükümlerin bağlayıcılığı ve uygulanabilirliği yine Kur'an'ın bütüncül hedeflerine ve yine hükümlerdeki illetlerin hâlihazırda devamına bağlıdır. Aksi halde Kur'an'daki her bir âyet ayrı ayrı değerlendirilir ve bir sonuca varılmaya çalışılırsa, Kur'an'ın bireysel ve toplumsal hedeflerine varabilmek zorlaşacaktır. Hz. Ömer'in sözlerinin sonunda Medinelilerin gelenlerden haberdar olup olmadıklarını sorması ve "Şayet sizin bu halinize vâkıf olsalardı bu hususta nasihat ederlerdi." demesi önemlidir. Zira gelen şahıslar Mısır'da yaşıyorlardı ve onları eğitmekle görevli olan kişi de İbn 'Amr'dı. Yani onlar Kur'an'ı nasıl anlayacaklarını İbn 'Amr'dan öğreniyorlardı ve Medinelilerin Kur'an anlayışlarının geri planını oluşturan imkânlarla sahip değillerdi. Nitekim Medineliler, Kur'an'ın nüzûl sürecine tanıklık etmişler ve Hz. Peygamber'in eğitiminden geçmişlerdi. Ayrıca sahâbenin ilimde ileri gelenlerinin birçoğu da hâlen Medine'de ikamet etmekteydi. Yani Medine'de Kur'an'a bütüncül bakmaya yönelik bir kültür oluşmuştu.

⁷² Nisâ 4/31.

⁷³ Nakil için bkz. Taberî, *Câmiü'l-Beyâni 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, VI, 658-659; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, IV, 356-357.

Hz. Ömer, Kur'an'ın algılanmasında bütüncül algılamaya önem vermiş ve Kur'an âyetlerinin bu yönde anlaşılması gerekliliğini vurgulamıştır. Örnek olarak O, bir gün Abese Süresi'ni okurken, "وَفَاكِهَةٌ وَالْأَيْمَانُ"⁷⁴ âyetini okuduktan sonra: "Bütün bunların (Abese Süresi 27-30. âyetlerin) ne olduğunu biliyoruz ama "الْأَيْمَانُ" ne demektir?" diyerek elindeki âsâyı kaldırmış ve: "Allah'a yemin ederim ki, kişinin kendisini olmadık zorluklara koşması budur. Ey Ömer! "Ebb" kelimesinin ne olduğunu bilmesen sana ne zararı olur? Bu kitapta size açıkça anlatılanlara uyunuz, böyle olmayanları da bırakınız,⁷⁵ bize tekellüfe girmek (yani üstümüze elzem olmayan işlere kendimizi kaptırmak) yasaklanmıştı."⁷⁶ demiştir. Burada söz konusu olan durum, meseleye bütüncül olarak bakılması gerekliliğinin Hz. Ömer tarafından kavranması ve kendisini dinleyenlere de bildirilmesi olarak tahlil edilebilir. Buradan hareketle gerek Kur'an'ın bütünü olsun, gerekse tek tek âyetler olsun mesajın anlaşılabilirliği mevcutsa bununla yetinmek mesajı algılayan kişi bakımından yeterli olacaktır. Hz. Ömer'in anlamadığı şey kelimenin kendi mânâsıydı ve onu bilmemek âyetin genel mânâsının anlaşılmasına hâle getirmiyordu. Çünkü genel mânâ anlaşılıyordu.⁷⁷ Ayrıca O, "الْأَيْمَانُ" in şeklini, türünü bilmek istemiştir. Yoksa bu âyeti okuyan herkes âyetin akışından onun topraktan biten bir bitki olduğunu anlayabilecektir. Zira âyetin siyak ve sibâkı bunu ortaya koymaktadır.⁷⁸

E. Kur'an Âyetleri Karşısındaki Hassasiyeti

Kulluk Allah'a tam teslimiyeti gerektirmektedir. Allah'a teslimiyetin görünen yönü amellerin Kur'an'a göre tanzimi şeklinde tezâhür etmektedir. Böyle bir alışkanlığa sahip olabilmek için öncelikle âyetlere vâkif olmak gerekmektedir.

Hz. Ömer'in, hakkında Kur'an âyeti bulunan bir meselede, o âyete tâbî olduğu görülmektedir. O'nun bu yönüne işaret eden çeşitli rivâyetler mevcuttur. Mesela hilafeti zamanında, 'Uyeyne b. Hısn, Hz. Ömer'e gelmiş ve: "Yeter artık! Ey Hattab'ın oğlu sen

⁷⁴ Bkz. Abese 80/31.

⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, "Fedâil" 33, X, 244; Taberî, *Câmiü'l-Beyâni 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XXIV, 121, 123; İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 327; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, X, 406; Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (538/1144), *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, (Thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz, Fethi Abdurrahman Ahmed Hicazi), Riyad 1998/1418, VI, 317-318; Hâkim, *a.g.e.*, II, 559; Râzî, *a.g.e.*, X, 348; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 223; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 5-6, IV, 504; Şâtibî, *a.g.e.*, I, 49; Zerkeşî, *a.g.e.*, I, 295, II, 174; Suyûtî, *İtkân*, II, 4.

⁷⁶ Şâtibî, *a.g.e.*, I, 49.

⁷⁷ Şâtibî, *a.g.e.*, I, 53.

⁷⁸ İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 504.

bize bol vermediğin gibi, aramızda adaletle de hükmetmiyorsun!”⁷⁹ demiştir. Hz. Ömer, onun bu hareketine öfkelenmiş ve onu cezalandırmak istemiştir. Olaya şahit olan Hür b. Kays atılıp: “Ey Müminlerin Emiri! Allah Teâlâ Hazretleri, Resûlüne: “Affı esas tut, ma'rufu emret ve cahillerden de yüz çevir!”⁸⁰ buyurmuştur. Bu adam da cahillerden biridir.” demek sûretiyle ona engel olmuştur. Âyeti işiten Hz. Ömer olduğu yerde kalmış ve hiç bir şey yapmamıştır. Bu rivâyeti aktaran İbn Abbâs devamında: “Hz. Ömer, Kur'an âyetleri söz konusu olduğunda duraksar, Onun aksine davranış sergilemezdi.” demektedir.⁸¹ İbn Abbâs'ın buradaki sözleri, Hz. Ömer'in âyetler karşısında her zaman teslimiyet ölçütünü benimsediğini göstermesi bakımından önemlidir. Hz. Ömer'in bu yönüne işaret bağlamında Abdullah b. Ömer de şunları söylemiştir: “Hz. Ömer'in yanında Allah zikredildiğinde veya Kur'an'dan bir âyet okunduğunda öfkelenmediğini asla görmedim.⁸² Yanında Allah anıldığında veya yanında bir insan Kur'an'dan bir âyet okuduğunda isteğini ondan alırdı.”⁸³

Hz. Ömer'in öfkeli olduğu durumlarda yanında Kur'an okununca öfkесinin geçtiğine yönelik Bilal'den de (r.a.) bir rivâyet nakledilmiştir.⁸⁴ Bu nakiller Hz. Ömer'in âyetler karşısında hassasiyetinin ve itaatinin göstergesi olarak değerlendirilmelidir. O'nun bu yönüne işaret eden bir hâdise de şöyle gelişmiştir: Hz. Ömer, bir gün insanlara hitâben: “Kadınlara vereceğiniz mehirler, karşınızdakinin zenginliği ne olursa olsun kırk ukiyyeden⁸⁵ fazla olmasın. Bu miktardan fazla mehir veren olursa, bu fazlalık Beytül-Mâl'e aktarılacaktır.” demiştir. Bu sözler üzerine bir kadın: “Senin böyle bir şeye yetkin yoktur.” demiştir. Hz. Ömer kadına bunun nedenini sorunca,

⁷⁹ Uyeyne b. Hısn, Hz. Ebû Bekir'in hilafeti zamanında, Hz. Ebû Bekir'den bir toprak parçası istemiş fakat toprağın verilmesini Hz. Ömer engellemiş ve bu durum Müellefe-i Kulüb'e zekattan pay verilip verilmeyeceği hususunda dayanak noktası olmuştur. Burada Uyeyne'nin sözlerinin sebebi budur. Söz konusu hâdise için bkz. Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, XI, 522; Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî (587/1191), *Bedaiü's-sanai' fi tertibi's-şerai'*, Beyrut 1982, II, 45; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 181.

⁸⁰ Araf 7/199.

⁸¹ Buhârî, İtisam, 2; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, V, 1639; İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 198; Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 347; İbn Kesir, *Tefsir*, II, 289. Bu âyet-i kerime kimi bilginlerce cihadı emreden kılıç âyetiyle nesh olunmuştur. Ancak Kurtubî'ye göre Hz. Ömer'in bu âyet-i kerimenin hükmüne boyun eğmesi, Hurr'un da bu âyet-i kerimeyi delil göstermesi, âyetin mensuh olmayıp muhkem olduğuna delalet etmektedir. Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 347.

⁸² İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 309; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, X, 359.

⁸³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, X, 359.

⁸⁴ Bkz. Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, X, 360; Muhammed Rıza, *a.g.e.*, s. 37.

⁸⁵ Bir ukiyye, kırk dirhemdir. Bir dirhem 2.979 gr. gümüştür.

kadın: "Çünkü Yüce Allah: "...Onlardan birisine yüklerle (mehir) vermiş olsanız bile ondan geri hiçbir şey almayın..."⁸⁶ buyurmaktadır." diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Bir kadın isabet etti, bir adam da yanıldı,⁸⁷ herkes Ömer'den daha fakih!" diyerek bu kararından vazgeçmiştir.⁸⁸

Nakillerde görüldüğü üzere bazen var olan bir âyete rağmen, farkındalığın yitirildiği durumlarda yanlış bir yargıya varılabilmektedir. Ancak Hz. Ömer'in vardığı yargı, kasıt içermemektedir. Nitekim İbnü'l-Arabî Hz. Ömer'in yasaklama tavrının haram kılma anlamında olmadığını, amacının nedb anlamında eğitime olduğunu söylemektedir.⁸⁹ Hz. Ömer kendisine bir kadının âyeti hatırlatmasından memnun olarak ve takdir ederek hatasından dönmesiyle âyetlere tabii olma hususunda örneklik teşkil etmiştir.

Hz. Ömer'in âyetler karşısındaki hassasiyetini gösteren durumlarından biri de hiç şüphesiz Resûlullah'ın vefatı esnasında yaşanmıştır. O, Resûlullah'ın (s.a.s.) ölümü üzerine fevrî hareketlerde bulunup, adeta O'nun vefatını kabul etmeyince, Hz. Ebû Bekir, O'na ve bu hâli yaşayan topluluğa hitâben "Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse, Allah'a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır."⁹⁰ ve⁹¹ "Şüphesiz sen de öleceksin, onlar da ölecekler."⁹² âyetlerini okuyunca, O bu tutumundan vazgeçmiştir.⁹³ Hz. Ebû Bekir'in Âl-i İmrân Süresi 144. âyeti okumasının ardından Hz. Ömer: "Sanki biz bu güne kadar bu âyeti hiç duymamıştık." demiştir.⁹⁴ Yine orada bulunan diğer sahâbe de aynı

⁸⁶ Bkz. Nisâ 20.

⁸⁷ Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 233; İbn Atıyye, *a.g.e.*, II, 29; İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed Meafîri (543/1148), *Ahkâmu'l-Kur'an*, (Thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Beyrut 2003/1424, I, 469; Râzî, *a.g.e.*, IV, 13; Kurtubî, *a.g.e.*, I, 286-287; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 478; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, (Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki), Kahire 2003/1424, IV, 293, 294; İbn Âşur, *Tahrîr*, IV, 289.

⁸⁸ İbn Atıyye, *a.g.e.*, II, 29; Râzî, *a.g.e.*, IV, 13; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 99; Nesefî, *a.g.e.*, I, 216; Suyûtî, *Dürrü'l-mensûr*, IV, 293; İbn Âşur, *Tahrîr*, IV, 289;

⁸⁹ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I, 470.

⁹⁰ Âl-i İmrân, 3/144.

⁹¹ Buhârî, *Fedâilu's-sahâbe*, 5; Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-Âsar*, s. 214; Sa'lebî, *a.g.e.*, III, 178; Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 223.

⁹² Zümer 39/30.

⁹³ Buhârî, "Fedâilu's-sahâbe", 5; Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 254.

⁹⁴ Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-Âsar*, s. 214; Hâkim, *a.g.e.*, II, 323. Hz. Ömer'in burada takındığı tavrın kötü niyetli kimselerin Hz. Peygamber'in vefatını fırsat bilip karışıklık çıkarmalarını engellemeye yönelik stratejik tedbir olduğunu ifade edenler

şeyi söylemiştir.⁹⁵ Bu nakil Hz. Ömer'in o güne kadar bu âyetleri duymadığına yönelik bir delil olarak anlaşılmamalıdır. Zira Hz. Ömer'in Âl-i İmrân Sûresi 144. âyetin nerede ve ne zaman indiğine dair insanlara bilgi verdiği kaynaklarda yer almaktadır.⁹⁶ Dolayısıyla yukarıda verilen bilgiler Hz. Ömer'in âyetle teskin olduğunu ve âyetin içerdiği mânâ doğrultusunda hareket ettiğini göstermektedir.

Hz. Ömer hilafeti zamanında halkın durumunu yakından görmek için teftişler yapmıştır. Yine böyle bir gecede, Abdurrahman b. Avf ile birlikte Medine'de güvenliği temin etmek için dolaşırken, kapısı biraz açık, içeriden yüksek seslerin geldiği bir evin içerisinde içki içen bir topluluğun varlığından şüphe etmişlerdir. Hz. Ömer, eve girip girmemeleri hususunda Abdurrahman b. Avf'a danışmış, O da: "Biz Allah'ın yasak kıldığı bir şeyi yapıyoruz. Yüce Allah: "Birbirinizin kusurunu araştırmayın."⁹⁷ buyurduğu halde biz kusur araştırdık." şeklinde görüşünü beyan etmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer eve girmekten vazgeçmiştir.⁹⁸ Bu nakle benzer olup başka şahıslarla ilgili nakiller de mevcuttur. Hepsinin ortak noktası Hz. Ömer'e bu âyetin hatırlatılmasıyla Hz. Ömer'in işin iç yüzünü araştırmaktan vazgeçtiği yönündedir.⁹⁹

Kur'an yirmi üç senelik süre zarfında nâzil olduğu için yasaklamalar da bir süreç içerisinde tamamlanmıştır. Nitekim kâfirler önceleri Müslüman hanımlarla evlenmişler, Müslüman erkekler de müşrik kadınlarla evlenmişlerdir. Fakat daha sonra bu husus, "...Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın..."¹⁰⁰ âyeti ile yasaklanmıştır. Bunun üzerine Hz. Ömer Mekke'de bulunan ve müşrik

de olmuştur. Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 223; Ramazan Boyacıoğlu, "Hz. Muhammed'in Hastalığı Sırasında Hz. Ömer'in Tavrı ve Halife Seçimi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, Sayı: 1, Sivas 2002, s. 89. Hz. Ömer'in buradaki tutumu üzerine geniş mülâhaza için bkz. Müslümânî, Mâlik, *Ömer İbnu'l-Hattâb*, Suriye 2006, s. 118-123.

⁹⁵ Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-Âsar*, s. 214.

⁹⁶ Bkz. İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 529; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, I, 388.

⁹⁷ Hucurat 49/12.

⁹⁸ Abdurrezzak, es-San'ânî, el Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm (211/827), *Tefsîrû'l-Kur'ân*, (Thk. Mustafa Müslim Muhammed), Riyad 1410/1989, III, 233-234. Sa'lebî, *a.g.e.*, IX, 83; Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 333-334. Burada söz edilen ev, Rebî'a b. Ümeyye b. Halef'in evidir. Nakilden anlaşıldığı kadarıyla içeridekilerin içki içtiklerini Hz. Ömer ve Abdurrahman b. Avf görmüşlerdir. Bkz. Abdurrezzak, *Tefsîr*, III, 234.

⁹⁹ Nakiller için bkz. Abdurrezzak, *Tefsîr*, III, 234; Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 333-334.

¹⁰⁰ Bkz. Mümtehine 60/10.

olan iki hanımını derhal boşamıştır.¹⁰¹

Hız. Ömer'in âyetler karşısında takındığı tutumu gösteren nakillerden biri de şöyledir: Hz. Ömer'in "**Şâyet onlara "Kendinizi öldürün" yahut "Memleketinizden çıkın" diye emretmiş olsaydık, pek azından başkaları bunu yapmazlardı. Kendilerine verilen öğüdü yerine getirmiş olsalardı onlar için daha iyi ve daha sağlam olurdu.**"¹⁰² âyeti için: "Allah'a yemin olsun ki, şâyet Rabbimiz, kendimizi öldürmemizi bize emretseydi, muhakkak ki biz bunu yapardık. Bize bunu emretmeyen Allah'a hamd-ü senalar olsun." dediği rivâyet edilmiştir.¹⁰³ Hz. Ömer'in buradaki sözleri Kur'an'ın emirlerine yönelik sadakatini göstermektedir. Nitekim Hz. Ömer'in bu sözlerinden Resûlullah (s.a.s.) haberdar olunca: "**Şüphesiz benim ümmetimden öyle adamlar vardır ki, onların kalplerindeki iman, en sabit dağlardan daha kararlıdır.**" buyurmuştur.¹⁰⁴

F. Âyetlerle İstishât Etmesi

Hız. Ömer hayatının her ânını Kur'an âyetleriyle süslemeye çalışmıştır. Mesela, Namaz kılmak için kâmet getirildiğinde Hz. Ömer'in yüzünü insanlara dönerek: "Ey insanlar safları düzgün tutunuz. Zira Allah sizi, '**Sâf sâf dizilenler biziz. Allah'ı zikredip Onu tenzih edenler biziz.**'¹⁰⁵ diyen meleklerin durumunda görmek ister. Safları düzgün tutun. Ey falan sen öne geç. Ey filan sen geri geç." dediği ve saflar düzelince öne geçerek tekbir aldığı şeklinde nakiller mevcuttur.¹⁰⁶ Başka bir nakilde ise, Hz. Ömer'in namaza başlarken "**Kalkacağın zaman da Rabbini hamd ile tesbîh et.**"¹⁰⁷ âyetini okuduğu bildirilmiştir.¹⁰⁸ Yine Hz. Ömer'in gece namazı kılmak için ailesini uyandırırken "**Ailene ve ümmetine namaz kılmalarını emret, kendin de namaza devam et...**"¹⁰⁹ âyetini okuyarak onları namaza çağırıldığı nakledilmiştir.¹¹⁰

¹⁰¹ Buhârî, Şurût, 15; Taberî, *Câmiü'l-Beyâni 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, XXII, 583; Sa'lebî, *a.g.e.*, IX, 295; Mâverdi, *a.g.e.*, V, 523; Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 65; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 213.

¹⁰² Nisâ 4/66.

¹⁰³ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, I, 240; Râzî, *a.g.e.*, IV, 130; Zemahşeri, *a.g.e.*, II, 103. Hz. Ömer'in bu sözlerinden âyette geçen '*kendinizi öldürün*' buyruğunun mecâzî olmadığı da anlaşılmaktadır.

¹⁰⁴ Bilmen, Ömer Nasûhi, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Alisi ve Tefsiri*, İstanbul 1992, II, 621.

¹⁰⁵ Saffât 37/165-166.

¹⁰⁶ Taberî, *Câmiü'l-Beyâni 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, XIX, 653; İbn Atıyye, *a.g.e.*, IV, 489; Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 138; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 26.

¹⁰⁷ Tûr 52/48

¹⁰⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, I, 116; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 262.

¹⁰⁹ Bkz. Tâhâ 20/132.

Bir defasında şahsın biri Hz. Ömer'e gelerek "Ey Müminlerin Emiri, ben birisini öldürdüm. Benim için tevbe var mı?" diye sormuş, Hz. Ömer de ona: "Hâ, Mîm. Bu Kitab'ın vahyolunup bölüm bölüm indirilmesi, Aziz ve Âlim olan Allah tarafından. O, aynı zamanda günahları bağışlar, tevbeleri kabul buyurur, ama cezalandırması da çetin olup, lütuf ve ihsanı pek geniştir. Ondan başka tanrı yoktur. Dönüş yalnız O'na olacaktır."¹¹¹ âyetlerini okumuş ve: "Çalış, ümidini kesme." demiştir.¹¹²

Hiz. Ömer'e hilafeti zamanında yağmurun uzun süredir yağmadığı ve artık insanların ümitlerini yitirdikleri bildirilince: "Şimdi size yağmur yağdırılır." demiş ve ardından "Odur ki insanlar artık ümitlerini kestikten sonra yağmur indirir, rahmetini her tarafa yayar. O, gerçek dost ve hâmidir, bütün övgülere ve hamdlere layıktır."¹¹³ âyetini okumuştur.¹¹⁴

Hiz. Ömer'in Muhacirler'e devletten atıyyelerini (maaş) ödediğinde: "Bu, Allah'ın size dünyada vaat ettiği. Ahirette ise elbette daha çoktur." dediği ve ardından: "Zulmedildikten sonra Allah yolunda hicret edenleri Biz dünyada elbette güzel bir şekilde barındıracağız. Âhîret mükâfatı ise elbette daha büyüktür; bilmiş olsalardı."¹¹⁵ âyetini okuduğu rivâyet edilmiştir.¹¹⁶

Hiz. Ömer'in hayatından bazı kesitler oluşturan yukarıdaki örnekler, hayatın her ânını Kur'an'la süslemeyi âdet edindiğini gösterdiği gibi, O'nun Kur'ânî donanımının anlaşılabilmesi için de ayrıca önem arz etmektedirler.

¹¹⁰ Taberî, *Câmiü'l-Beyâni 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XVI, 217-218; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VII, 2442; İbn Atıyye, *a.g.e.*, IV, 71; Kurtubî, *a.g.e.*, XI, 263; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 179.

¹¹¹ Mümin 40/1-3.

¹¹² Taberî, *Câmiü'l-Beyâni 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XX, 278; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, X, 3263, 3264; İbn Atıyye, *a.g.e.*, IV, 546; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 76.

¹¹³ Şûrâ 42/28.

¹¹⁴ Taberî, *Câmiü'l-Beyâni 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XX, 511; Sa'lebî, *a.g.e.*, VIII, 319; Râzî, *a.g.e.*, IX, 599; Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 29; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 125; Mâverdi, *a.g.e.*, V, 203. Mâverdi'de nakil yer almakla birlikte Hiz. Ömer'in âyeti okuduğu yer almamaktadır.

¹¹⁵ Nahl 16/41.

¹¹⁶ Rivâyet için bkz. Taberî, *Câmiü'l-Beyâni 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XIV, 224-225; Nehhâs, *a.g.e.*, IV, 67; Sa'lebî, *a.g.e.*, VI, 18; Mâverdi, *a.g.e.*, III, 189; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 448; Râzî, *a.g.e.*, VII, 209; Kurtubî, *a.g.e.*, X, 107; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 591.

Sonuç

Hz. Ömer hayatın her safhasında Kur'an'ı birincil kaynak olarak görmüştür. O, Kur'an metninin nâzil olduğu, yani Hz. Peygamber'in kendilerine öğrettiği şekliyle korunmasına ve bu hususun bütün Müslümanlar tarafından gözetilmesine büyük önem vermiştir. O'nun buradaki gayesi, metindeki mânânın bozulmaması ve Şâri'nin mânâda gözettiği gayenin metinde saf bir şekilde görülebilmesini sağlamaktır.

Kur'an'da yer alan âyetlerin her birinden kendisine bir pay çıkaran Hz. Ömer, Kur'an'ı anlarken bütüncül bir yaklaşımı esas almıştır. Böylelikle O, Kur'an'ı anlamada bir metot ortaya koymuştur. O'nun herhangi bir anda karşılaştığı âyetlerin hükmüne boyun eğişi Kur'an karşısındaki hassasiyetini göstermesi bakımından kayda değerdir. O yaşam sürecinde karşılaştığı meselelerle ilgili olan bir âyeti hemen oracıkta okuyarak bunu bir hayat tarzı olarak benimsemiş, böylece hayata Kur'an penceresinden baktığını göstermiştir.

Sonuç olarak Hz. Ömer Kur'an'ı hayatın her safhasında önde tutmuş, âdeta yaşamını Kur'an'la bezemiştir. O'nun bu yönü sonraki dönem insanların da Kur'an'a bakışına bir ışık tutması bakımından önemlidir.